

Yıldızhan, V. (2020). Destpêkêk derheqê kokê ziwani de.

Folklor û Ziman, 1(2), 89-101.

Wergirtin/Received: 2020-07-29

Qebûlkirin/accepted: 2020-09-18

ORCID: 0000-0002-0419-2789

DESTPÊKÊK DERHEQÊ KOKÊ ZIWANÎ DE

Veysel Yıldızhan¹

Kilmnus

Na meqale do bala xo bido kokê ziwanañê merdîman ser. Mabênê ziwanañê merdîman û gandarane bînan de hem hetê meleke ra hem zî hetê şuxulnayîşê organa ra xeylê çîyayî estê. Nê çîyayî prosesêkê derg û dilayî de virazîyayê labelê ma ewro tena netîceyanê nê prosesî bi çîmanê xo vînenê. Gama ke ma ewnîyanê medenîyetê merdîman ê pêroyî û ey ra ver wextanê pre-modernan ra tayê çîyî hewcedarê îzahatanê bibinge yê. Nînan ra yew zî virazîyayîşê melekeya ziwani û ziwana bixoyê. Tarîxê fikirîyayîşî, kokê ziwani ser o wayîrê xeylê çîmeya o. Platonî ra bigîre heta Chomsky zanaye û fikirîyayoxê çîyayî nê meseleyî ser o sereyê xo dejnayo û fikrê xo vatê. Seba ke babeta na meqale sînoranê fikirîyayîşî û zanayîşî de ya, bi îfadeyê bîni sînoranê felsefe û zanistî de ya ma do fikrê xo vatişî ra ziyade hîna zaf teswîrê fikran bikerê. Derheqê kokê ziwani de xeylê îdîyayê çîyayî estê. Beno ke bi metodêkî refleksîfî roja yewina ke merdîmek dest bi ziwani ser o fikirîyayîşî kerdo, heta ewro na mesele tim eql û qîseyanê merdîman de cayê xo girewto. Coka xeylê îzahatê çîyayî resayê roja ma. Na meqale de heta ke destê ma ra yeno tena îdîyayê serekeyî do bêrê neqlkerdişî û encamê meqale de zî bi pêroyî nê bêrê erjneyîşî.

Kilîçekuyî: Kokê ziwani, kokê ziwani yê dîni, kokê ziwani yê zanistî, ziwano yewin, xebatê ziwani

¹ Xwendekarê doktorayê. Zanîngeha Dicleyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî. Dîyarbekir
E-mail: vyildizhan@outlook.com

THE ORIGIN OF LANGUAGE: AN INTRODUCTION

Abstract

This article focuses on the origin of the human language. There are many differences between the human language and the languages of other living creatures in terms of both ability and organs used. These differences occurred because of a long process, but today we can only see the results of this process. There are some issues that need to be explained when we look at human civilization and pre-modern times in general. One of them is language ability and language itself. The history of thought has many sources on the origin of language. Many scholars and thinkers, from Plato to Chomsky, have thought about this topic and expressed their ideas. Since the subject of this article is within the boundaries of thought and knowledge, in other words, because it is within the boundaries of science and philosophy, we described the ideas that were said rather than expressing our own ideas. There are many different claims about the origin of language. Perhaps this issue has taken its place in people's minds and conversations since the person who started to think about language with a reflexive method. Therefore, many different explanations have reached our day. In this article, only the main claims are mentioned as much as possible and a general evaluation is made in the conclusion.

Keywords: Origin of Language, Religious Origin Of Language, Scientific Origin Of Language, First Language, Language Studies

Destpêk

Gama ke ma vanê "ziwan" û mabênê gandan de têkilîyêk qest kenê o wext qestê ma, goreyê gandarî vurîyeno mavajê mabênê morceleyan de têkilîyê feromonî, mabênê hingan de ziwane reqsî û ziwane vengî ke mabênê nehengan de têkilîyêk virazeno, pêro tekilî yê. Eke ma vajê ney, "ziwan" ra qestê ma tena têkilîya mabênê merdiman a, o wext zî di tewirî ziwani vejîyenê ma ver: ziwane îşaretan û qiseyan. Bêguman na meqale de amancê ma melekeya ziwani ya merdiman a. La ganî bêro zanayîş ke veng şertê qiseykerdişî nîyo çunke merdimê ker û lalî zî şenê pê hawayêkê bînî qisey bikerê (Bates, 2009, r. 63). Labelê zanayîşo ke nika hetê merdiman de virazîyeno û erjaye yo vêşêr çiyê ke têkilîya xo merdimê bisihetî de esta, ê yê. Seba ney gama ke ma do seba kokê ziwani çimeyanê cîyayan ra çarçewayêka konseptkî virazê şima do bivînê ke vêşêr behsa vengvetişê merdiman vejîyeno vernîya ma. Verê ke ma dest bi babeta xo nêkerdo no bêro zanayîş ke melekeya ziwani ziwani ra muhîmêr a û heta ke bingehê melekeya ziwani nêvirazîyayo ziwani zî nêvejîyayo meydan. Xora rêça virazîyayîşê ziwani mojnena ma ke melekeya ziwani û ziwani cuya merdiman de pîya dîyar bîyê. Labelê hetêkê bînî ra zî seba ke vejîyayîşê ziwani qabilê muşahedeyî nîyo û çi heyf ke peyê xo de fosilî zî nêverdayê (Altınörs, 2018, r. 299) qerardayîşê nê munaqeşe de konsensusêko bidelîl çin o. Na babete ser o bipêroyî nêbo zî, verê nê nuştayî goreyê zanayîşê ma meqaleyêka Ahmet Kirkanî zî weşanîyaya ke bi nameyê *Kirmanckî de Vengê Siruştî* ya. Ey meqaleya xo de behsê çend hîpotezanê kokê ziwani kerdo (Kirkan, 2019, r. 41-42). Ma aye ra zî îstîfade kerd. Ma do nê nuştayî de tena behsê ziwani nêkerê, ma do destpêk ra heta ewro fikranê ke çimeyanê ziwani ser o ameyê munaqeşekerdiş bi çarçewayêka pêroyî rêz bikerê. Ma na xebate de tesnîfê Goerge Yuleyî (2010) xo rê sey bingê girewt û ey ser o tayê îdîyayê bînî zêdnayî.

1. Çimeyanê Dîni de Kokê Ziwanî

Kokê ziwani zanayîşanê verênan de sey dîyarîyêk ameyo pênaskerdiş ke no zî bingeyê xo dînan ra gêno. Gama ke Tewrat de behsê xelegnayîşî beno, behsê namepanayîşê çî-mîyan zî wina beno: "Homayê Wayîrî heywanê erd û esmanî pêro herre ra viraştî. Ey ê heme ardî verê Ademî ke bivîno, o do çi nameyan înan ra no. Ademî bi çi nameyî vengê mexluqanê gandan da, o bî nameyê înan." (Tewrat, Tekwîn,

2/19 û Quran, el-Bakara, 2/31) Tîya de çîyo ke fehm beno Adem bi xo şeno qisey bikero û bêguman no zî hetê Homayî ra bexşê ey bîyo. Tena dînanê semawîyan de no “bexşkerdiş”ê zîwanî nêvîyareno, sey nimûne dînê Hînduyî de zî zîwan hetê Sarasvatî ra, cinîya xelegnayoxê erd û asmênan Brahmayî ra, bexşê merdiman bîyo (Yule, 2010, r. 2). Erdanê dûrîyan ra, sey Perûyê verênî de zî zîwan reyna hetê homayan ra ameyo dîyarkerdiş. Goreyê çîroka Pochamacaca Înkai, Xeleqnayoxo Pîroz cor ra ameyo gelîya Tiwanaku ya koyê Andeanî û merdimî ver bi asmênan antê û mîyanê heme şaran ra merdimêk weçînayo û goreyê ey/aye heykelêko kîlên viraştô û zîwanêko cîya dayo her yew heykelê kîlênî (Haviland&binî, 2015, r. 250).

Bi nê metodî ya hinî zîwan persêk nîyo çunke kotî ra ameyo dayîş û kotî de dest pêkerdo zelal o û hînî hewce nêkeno merdim bikewo gumanan. No cewab xeylê dînan de zî sey “bexşê îlahî” yo. La a game zî persêko bîn vejîyeno meydan ke destpêk de kancîn zîwan ameyo qiseykerdiş. Seba nê persî zî tarîx de di ceribnayîşê namdarî estê. Înan ra yew hetê Psammetichusî (Psamtikî) ra ameyo kerdiş ke Herodotus behsê ci kenê. Psammetichus di pitikanê mayaxoranewebîyayeyan dano şîwanêkê lalî û vano ka ma fehm bikerê zîwanê yewin kancîn zîwan o. Şertê ey zî no yo ke ganî nê di mayaxoranewebîyayeyî qet zîwanê merdiman nêşnawê û xo bi xo banderê zîwanêkî bibê. Herodotus vano ke dima nê di pitikî peynîya peyêne xo bi xo çekuyêk musayî ke na çekuye zî bi zîwanê frîgkî bî û sey “bekos” telafuz bîyêne ke manaya aye zî “nan” bî. Psammetichusî zî goreyê ney qerar dayo ke zîwanê merdiman o yewin frîgkî yo. La gama ke merdim na çekuye ser o fikirîyeno yanî ewnîyeno “bekos”î ra çîyêko kuşatî vejîyeno meydan. Di herfê peyênê e yunankî eke bêrê eştiş û kokê “bek”î tena bimano, nê kokî ra vengê biz û mîyan şînanîyeno (Yule, 2010, r. 2).

Ceribnayîşêko bîn zî hetê qiralê Skoçya Jamesê IV. î ra ameyo kerdiş ke nê ceribnayîşî de zî zîwanê yewin îbrankî vejîyayo. Mabêne zanayanê îslamî de zî munaqeseyê winayênî ameyê kerdiş ke goreyê encamê nê munaqeseyan seba zîwanê yewinî yanî zîwanê Ademî çend zîwanê cîyayî ameyê cakerdiş ke nê zî erebî, suryanî yan zî nebatî yê (Aydar, 2010, r. 691).

Perso peyên zî no yo ke eke zîwan destpêk de yew bî ewro senî hende zîwanê cîyayî yenê qiseykerdiş. Çimeyê dînê semawî zî na babete ser o rijîyayîşê birc yan seyrgeyê Babîlî sey destpêk mojnênê. Tewrat de vano: ”Destpêk de zîwanê heme merdimanê dinya yew bî û sey yewbînî qisey kerdêne. [...] Dima vatê: Bêrên ma xo rê şaristanêk awa bikerê û bircêk ke reseno asmênan virazê ke name û vengê

ma vejîyo û ma pêroyê rîyê erdî ra vila nêbên. Homa, seba ke şaristan û birca ke înan viraştê bivîno ame war. Homa yê vat: Eno yo, ê miletêk ê û ziwane înan heme yew o û no tena destpêkê kerdişê înan o. [...] Bêrên, ma şêrê cêr, ziwane înan têmîyan bikerê ke yewbînan ra fehme nêkerê.” (Tewrat, Tekwîn, r. 11/1,4 û 6). No dîn zî bi nê şekilî meseleya cîyabîyayîşê ziwani hel keno.

2. Çimeyanê Zanistî de Kokê Ziwani

Seserra XVII. de rojawan de fikrê bînî peyda bîy. Ma şenê ziwani ser o şiroveyê nuştox û cigêrayoxanê sey E. B. de Condillac, E. Renan û J. J. Rousseeauyî û gelek merdimanê bînanê ke bi ewnîyayîşêkê naturalistî ziwani ser o xebate kerda bîyarê vîrê xo (Altınörs, hb, r. 1). Goreyê nînan hinî serebûtê ke dinya de virazîyenê ganî bi ewnîyayîşê dîni ney, bi ewnîyayîşê naturalistî bêrê şirovekerdiş. Coka cewabê ke kitabanê dîniyan de amebîy dayîş hinî meqbûl nêbîy û ganî cigêrayoxan bi ewnîyayîşêkê pozîtîvistî cewabê neweyî peyda bikerdêne. Xeylê hîpotez û teorîyê cîyayî seba cewabê vejîyayîşê ziwani ameyê pêşnîyazkerdiş. Nê hîpotezê tewir-tewirî resayê ê radeyî ke serra 1886an de Cemîyeta Ziwanasî ya Parîsî (The Linguistics Society of Paris) naçar menda ke qerarê qedexekerdişî yê munaqeseyê kokê ziwani bido (Dessellas, Picq&Bernard, 2018, r. 11).

A. Hîpotezê bi Rayîrê Tekamulî yê Xoza (Natural Evolution Hypothesis)

Merdiman bi netîceyanê tekamulî, taybetmendîyê neweyî kesb kerdê. Nê taybetmendîyanê neweyan mîyan de qiseykerdiş zî esto. Goreyê zanayîşê neweyî nêzdîyê 35. 000 serr a ke *Homo sapiens sapiens* kêmî-zêde hinî şeno qisey bikero (Karaman, 2017, r. 23). La heta nê dereceyî xeylê vurîyayîşî merdîman de bîyê ke qiseykerdiş netîceyê nê vurîyayîşan o. Sey nimûne, linganserowerîştîş û gurenayîşê destan bîyê semedê acêrşîyayîşê qirike û wina hinî merdimî şêyayo vengane tewir bi tewiran vejo. La tena acêrşîyayîşê qirike ney eynî wextî de werd de zî vurîyayîşê bîngewênî virazîyayê ke hinî didanê merdîman duz û zîq bîyê û lewê merdîman goreyê homînîdanê bînan tengêr bîyê û sayeyê ney de vengê neweyî sey *f* û *v* yan *zî b* û *p* yewbînan ra cîya bîyê (Yule, 2010, r. 4).

Tarîxê ziwani goreyê antropolojî, bîyolojî, paleontolojî, etholojî û norolojîyê neweyî bi yewbînan ra cîyabîyayîşê prîmat û homînîdan dest pêkeno çunke mabênê nînan de cîyayîyêka bîngewêne esta ke mezgê nînan de warê vengvetîşî cayanê cîyayan de ca gêne (Fischer, 2015, r. 50). Gama ke homînîdî werîştî lingan ser hinî nameyê înan bî *homo*. Goreyê tesbîtan, bêjê tewr verên yê homoyan aîde *Homo*

habilisî yê ke nê adirî kerdê bînê kontrolê xo (Fischer, 2015, r. 28-29). No seba averşiyayîş û geşbîyayîşê mezgî û seba viraştişê hacetan bîyo mîlad. Goreyê tayê cigêrayîşan lobê *Temporal*, *Parietal* û *Oksipital* reya verêne mezgê *Homo habilisî* de yewbînan ra girêdaye yo ke nameyê nê cayî *Wernicke* yo û qiseykerdiş bi nê cayî kontrol beno. Goreyê tayê pisporan serbestmendişê destan zî na babete de muhîm o çunke wina werdiş hem asan bîyo hem zî bîyo vêşî. *Homo habilisî* ra dima, *Homo erectus* dinya ser ro vila bîyo. Înan Afrika ra koçê cayanê bînan kerdo (Fischer, 2015, r. 28, 30). La *Homo erectusî* zî seba ke nêşayo qasê merdimê modernî cîfê xo kontrol bikero, goreyê antropologan nêşayo sey merdimê ewroyî qisey bikero (Fischer, 2015, r. 34). Verê 300. 000 serrî *Homo neandertal* dinya ser ro vila bîyo (Fischer, hb, r. 42). Seba ke *Neandertalî* sey merdimê modernî wayîrê hîsanê zîwanî bîyê, qula damara asabî ya înan hera bîya û mezgê înan sey mezgê merdimê modernî gird bîyo. No zî mojnenno ma ke ê zî wayîrê qiseykerdişî bîyê (Fischer, hb, r. 43). Eynî wextî de seba ke *Neandertalan* merdeyê xo defin kerdê no zî nîşanê estbîyayîşê fikirîyayîşê razberî yo û coka merdim şeno vajo ke qiseykerdiş mabênê înan de estbîyo (Bates, hb, r. 65). Seba ke mendeyê merdimê modernî yanî *Homo sapiensî* nêzdîyê 120. 000 serrî yê (Fischer, hb, r. 47), ma şenê vajê ke wextêkê derg û dilayî de nê di bêjê merdiman eynî wext de ciwîyayê. La dima *Homo sapiensî* nêzdîyê 50. 000 serran ra ver hetê viraştişê çekan ra aver şîy û nêzdîyê 20. 000 serran ra ver peynîya *Neandertalan* arde (Fischer, hb, r. 46). No tabloyo ke ma derheqê tarîxê tekamulê merdiman de xêz kerd, eynî wextî de tekamulê zîwanê înan zî mojnenno. Çunke vejîyayîşê zîwanê fekkî yê merdiman zereyê nê tarîxî de nimite yo.

No vurîyayîşo ke sey tekamulê merdimî name beno hetê bînî ra bîyo sedemê komelbîyayîşê merdimî zî. Gama ke merdim tena bo xeylê têwgerê ey bêveng resenê netîce la eke merdim zereyê cematî de bibo xeylê wezîfeyê bînî sey seydwani, cotkarî û dayîşgîrewtişê çîyan gêno xo ser ke na rewşe zî hewcedarîyanê neweyan îcad kena. Nê hewcedarîyanê tewir bi tewiran ra yew zî zîwan o. Merdim şeno vajo ke têkilîyê cematî çend aver şero zîwan zî hende aver şino û no averşiyayîş zî mezgî ser o tesîrêko xorîn û baş virazeno.

Axirî ma şenê vajê ke merdimî bi vengane sînorkerdeyan reyde şenê çekuyan û cumleyanê bêsinoran virazê (Janson, 2018, r. 22) û nêzdîyê 5. 000 serran o ke zîwanê xo bi herfan binusê (Janson, hb, r. 18). Nika dinya ser o 6. 000î vêşerî zîwanî û 20 malbatê zîwanan estê (Karaman, 2017, r. 21) û yew zî ê bînî ra kêmêr nîyo (Haviland&bînî, hb, r. 254).

Merdimî bi zîwanê xo şenê vatişanê ke heta ewro nêameyê vatiş vajê û şenê

xeylê meseleyanê ferezîyan seke rast bê vajê (Bates, hb, r. 62). Hetê cematî ra zî ziwani enstrumanêko winasî yo ke şeno mabênê merdîman de verê berê krîzanê muhtemelan bigiro û bi wasitaya tehkîye krîzanê verê zî sey tecrube neql bikero (Dessellas, Picq&Bernard, hb, r. 71).

B. Derheqê Îcadê Ziwani de Teorî û Hîpotezî (Invention Hypothesis)

Goreyê tayê hîpotezan ziwani hem netîceya aksîyon û reaksiyonê mabênê merdîm û xoza ra hem zî têkilîyanê mabênê merdîman ra virazîyayo. Ma şenê nê hîpotezan bikerê hîrê beşî ke nînan ra yew teqlîdkerdişê xoza yo, o bîn netîceya hewcedarîya merdîman a, oyo peyên zî teorîya hacetviraştişî ya.

I. Hîpotezê Teqlîdkerdişî (Imitation Hypothesis)

Goreyê nê hîpotezan ziwani netîceyê teqlîdkerdişê xoza yan zî hîs û têwgêrayîşanê merdîman o. Mabênê xo de benê çar beşî.

a. Hîpotezê ding-dongî

Goreyê nê hîpotezî merdîman gama ke waştî nameyê çîyêkî panê vengê ê çîyî teqlîd kerdo yan eke o çî bêveng bo, sey dar û rayîrî, goreyê dirubê ê çîyî nameyêk panayo. Prosesê namepanayîşî de eke no çî qij, tûj yan derg bo bi venginanê “e, î, u, û” ke verê fekî ra vejîyenê yan zî eke no çî gird, gilover yan verin bo na rey bi venginanê “a, i, o” ke peyê fekî ra vejîyenê name panayo (Karaman, 2017, r. 26). Ahmet Kirkanî meqaleya xo ya ke derheqê kirmanckî de vengê şîruştî ser o nuştî, aye de na teorî sey têkilîya însanan de ronayîşê reaksiyonî pênas kerdo. Labelê no pênas hetêk ra rast bo zî hetêk ra kêmi yo çünke tena menaya reaksiyonî çî yo îzah nêkerdo (Kirkan, hb, r. 42). Ma rêça nê fikrî tewr verê dîyaloganê Platonî de vînenê. Platon kitabê xo yê *Kratylos* de gama ke behsê destpêkê namepanayîşî keno mabênê çîyan û vengani de têkilîyêk ser ra şîno. Sey nimûne, vano çîyê ke têwgêrenê nameyê înan de herfa Pp [rho] (Platon, 2015, r. 86), çîyê ke xij benê nameyê înan de herfa Iı [iota] û çîyê ke zeliqîyenê nameyê înan de zî herfa Γγ [gama] estê (Platon, hb, r. 87). Vano çünke senî ke erbabê yew karî goreyê melzemeyê xo hacetan weçînenî bi eynî qayde ziwani hacetêk o (Platon, hb, r. 32) û kesê ke ziwani viraştî goreyê qaydeyan şîyo û mabênê veng û çî de ganî têkilîyêko şekilî bibo (Platon, hb, r. 34).

b. Hîpotezê Pooh-Poohî

Goreyê nê hîpotezî vengê verênî bi hîsanê merdîman telafuz bîyê. Vengê ke sey demê dejî, keyfweşî û poşmanî de vejîyenê bîyê bîngeyê vengênê bînan. No hîpotezo nîdayî hetê Otto Jespersenî ra îdîa bîyo ke nê vengî dima zereyê cematî de seba balantiş û pawitişî ameyê xebitnayîş (Karaman, hb, r. 25-26).

c. Hîpotezê Bow-Wowî

Goreyê nê hîpotezî qiseykerdiş bi teqlîdkerdişê vengê xoza dest pêkeno, vengî zî vengê eksî (onomatopeia) yê (Yule, hb, r. 3). Ronayoxê nê hîpotezî ziwanzano Danîmarkayîj Otto Jespersen o û goreyê ey mabênê name û çîyan de têkilîyêke esta. La nê şiroveyî, dima hetê ronayoxê ziwanzanîya moderne F. de Saussureî ra ameyê betalkerdiş. Goreyê F. de Saussureî mabênê name û çîyan de têkilîyêka tesadufî û bêsedemî esta (Karaman, hb, r. 24). Xora zereyê ferhengê ziwani yê însanan de xeylê çekuyê razberî estê ke merdim zereyê xo de hîs keno, bêveng ê. Hetê bîni ra vengê xoza mîyanê ziwani de zaf kêmi yê; nêşenê heme taybetmendîyanê ziwani îfade bikerê (Kirkan, hb, r. 41).

d. Hîpotezê Ta-Tayî

No hîpotez hetê Reoul de la Grasserieî ra ameyo îdiakerdiş. Grasserie vano merdîman bi lewanê xo waştî destanê xo teqlîd bikerê û bi nê şekilî vengê cîyayî fekê xo ra vetê (Karaman, hb, r. 25). Bi nameyêko bîn no hîpotez sey Jestê Fekkî (Oral-Gesture) zî ameyo namekerdiş ke sey nimûne senî ke merdim wexto ke xatir wazeno destê xo raşaneno goreyê nê mantiqî ziwani xo zereyê fekê xo de leqnenno (Yule, 1985, r. 4) û vengê ta-tayî vejeno.

Goreyê zanayîşê ewroyî, verê des hezar serran jest (Fischer, hb, r. 42), dima çeku, peynîya peyêne de zî gramer (Fischer, hb, r. 38) vejîyayo. La îdiayê bîni zî estê ke goreyê înan ziwani bi îşaretanê destan mîyanê însanan de ca girewto (Haviland&bîni, hb, r. 253).

II. Hîpotezê Hewcedarîyê (Necessity Hypothesis)

Goreyê nê hîpotezan ziwani hewcedarîya merdîman ra peyda bîyo. Seba seydwaniya serkewtîye, komkerdoxîya aktîfe, viraştîşê hacetanê tecrubewaştîyan, sitargeyê qaîmî û mabênê yewbînan de qiseykerdişê tesîrdarî, averşîyayîş û geşbîyayîşê ziwani xeylê muhîm bîyê (Bates, hb, r. 66).

a. Hîpotezê Balantişî (Warning Hypothesis)

Merdimî sey ewroyî tim şarîstan û cayanê ewleyan de nêciwîyayî. Ma ney resmanê şikeftan ra vînenê ke zafê nînan de merdîman têwgêrayîşê xo yê rojaneyî teswîr kerdê. (Davis, 2019, r. 3-5) Demanê verênan de şertanê xeylê zor û zehmetan de merdimî hewcedarîya merdîmanê bînan dî û pîya sey cematê qijî ciwîyayî. Pîyaciwîyayîş seba merdîman bî destpêkê xeylê çîyan ke nînan ra yew zî ziwan bî. Merdîman bi nê şekilî mabênê xo de têkilî viraşte û xo çîyanê tehlûkedar û nêwaştayan ra pawit. Goreyê nê hîpotezî zî destpêkê ziwanî de hetkarî û baldarîwaştîş bîyê çimeyê ziwanî. Ma şenê hîpotezê Bernard Victoriyî zî nê warî de bîvînê. Goreyê ey seba ke hîsê qeblelwuqûyî zereyê merdîman de goreyê heywanan apey şîyo û neokortekso ke têwgêrayîşanê merdîman ser o qerar dano, waranê mezgî ra yê kehenêran ser o kontrolê xo esto, merdimî ganî têkilîya mabênê xo bi fikirîyayîş û hetkarîya kulturî virazê (Altınörs, hb, r. 315). Goreyê ey ziwan, seba vergirewtîşê lejanê pîlan û vîrardişê vîrameyîşanê xiraban, bi rayîrê teqlîdê vengyan virazîyayo (Altınörs, hb, r. 318).

b. Hîpotezê Yo-He-Hoyî

Merdimê verênî zereyê cematê qijan de ciwîyayêne û pîya kar kerdêne. Gama ke pîya karêko zor yan zî giran kerdêne bi vengê rîtmîkî mabênê xo de yew senkronîzasyon viraştêne. Goreyê nê hîpotezî vengê ke karî reyde vejîyayêne, dima bî nameyê ê karî û bî destpêkê ziwanî (Yule, hb, r. 3). No hîpotez hetê Arthur Sigismund û zanyarê almanan Ludwig Noiréyî ra ameyo îdiakerdiş (Karaman, hb, r. 23). Hipotezê Derek Bickertonî zî têkilîya destpêkê ziwanî û pîyaciwîyayîşê merdîman ser o yo ke vano wexto ke hewna merdimî mirdarê heywanan werdêne reqîbê înan tena merdimê bînî nêbî, sey heywananê dirnayoxan xeylê reqîbê bînî zî bî. Merdimî zî seba organîzasyonê biserûberî vengê ê heywananê mirdaran reyde haydarî dayenê embazanê xo. Vera-vera nê haydarî “nika û tîya” ra vejîyayî û seba vîrardişan zî ameyî şuxulnayîş (Altınörs, hb, r. 307).

c. Hîpotezê Zurîkerdişî (Lyling Hypothesis)

Goreyê nê hîpotezî zî ziwan seba xepênayîş û zurîkerdişî ameyo viraştîş. Zereyê cematî de xeylê merdimî estê ke tim wazenê goreyê ê bînî aver şêrê yan zî yewnayî bipawê. Na rewşe zî merdimî mecbur verdayê ke bi ziwan zuranê başan bikerê. Bi nê şekilî ziwan mabênê şarî de aver şîyo. No hîpotez hetê ziwanzanê amerîkayîjî Edgar Howard Sturtevanî ra ameyo îdiakerdiş (Karaman, hb, r. 28). Nika zî nê hîpotezî ser o îdiayê neweyî vejîyenê meydan ke nînan ra yew vano ke çî wext homînîdan qabîlîyetê zurîkerdişî vist destê xo o çax şayê tam bibê merdim (Bates, hb, r. 62).

d. Hîpotezê Cinskî (Sexual Hypothesis)

Goreyê Geoffrey Millerî mumkun nîyo ke ziwan seba têkilîviraştiş û melumatdayîşê mabênê merdiman bo çunke goreyê teorîya tekamulî her kesek reqîbê ê bînî yo û çend destê ey ra yeno zanayîşanê xo ê bînî ra nimneno ke bixo elîmîne nêbo (Altınörs, hb, r. 312-313). Labelê têkilîyanê cinsî de ziwan avantajêko hol dano destê merdiman. Kam hîna baş qisey bikero û keso/a ke hemberê xo de yo/a bigîro binê tesîrê, xo hîna asan şêno azê xo bido dewamkerdiş (Altınörs, hb, r. 311).

e. Hîpotezê Tîmarî (Grooming Hypothesis)

Goreyê Robîn Dunbarî herunda tîmarkerdişî de qiseykerdiş seba têkilîyanê komelkî hîna tesîrdar o (Altınörs, hb, r. 309). Seke yeno zanayîş prîmat û homînîdan de yewbînan tîmarkerdiş têkilîyêka hîsî virazeno. Gama ke espîj û kekanê yewbînan weçînenê eynî wext de destê xo zî sawenê yewbînan û bi nê şekilî yewbînan de aşt benê. No hîpotez zî herunda tîmarî de qiseykerdişî vejeno vernî û vano heta ke yew kesî reyde têkilîyêka tîmarî bivirazîyo merdim şêno bi qiseykerdiş zaf kesan de têkilîyêke rono (Altınörs, hb, r. 310).

III. Teorîya Hacetviraştişî (The tool-making Theory)

Prosesê tekamulî de merdimî bi destanê xo tewir bi tewir hacetî viraştî û nê prosesê viraştişê hacetan de zaf rey destê xo yê rastî şuxulnayî. Seba ke warê kontrolkerdişê destê rastî û warê qiseykerdişî mezgî eynî lobî de yenê îdarekerdiş ney ra yeno vatiş ke têkilîyêke mabênê xebitnayîşê destê rastî û qiseykerdişî de esta. Na têkilî herçiqas nêşena kokê ziwani îzah bikera zî beno ke îzahê averşiyayîşê qiseykerdişî rê bibo hetkare (Yule, hb, r. 5).

C. Çimeyo Genetîk (Genetic Source)

Goreyê nê îzahetî ziwani hetê genan ra sey mîrasî vîyareno az ra azî. No îzahet hetê destpêkî ra maneno çimeyanê dînîyan çunke behsê prosesê viraziyayîşê ziwani nêkeno tena wazeno îzahê estbîyayîşê melekeya ziwani bikero (Yule, hb, r. 6). Goreyê Chomsky zî ziwani hacetêko bîyolojîk o û destpêkerdişê ey ra vêşêrganî merdim bala xo bido melekeya ziwani ser (Kerimoğlu, 2016, r. 53).

Gama ke pitik maya xo ra beno sey potansiyelî zereyê bernameyê xo yê genetîkî de wayîrê melekeya qiseykerdişî yo. Dima wextî reyde şeno ziwani bîmuso û sey hacetêk fonksiyonanê ziwani bixebitno. Cigêrayoxan seba nê fonksiyonî bi nameyê “FOXP2”yî genêk zereyê genomê merdiman de ca kerdo ke mabênê genomê merdim û prîmatan de cîyayîyêka pîle virazeno (Karaman, hb, r. 30).

Peynîye

Merdimî bi heme wesfanê xo wašto cuya xo rê formatêk virazo. Goreyê çermê xo kincî, goreyê pîzeyê xo werdî û goreyê eqlê xo medenîyet. Nînan het de tayê rewşan zî o mecbur verdayo ke xo rê goreyê gandar û bêganan tayê taybetmendîyanê neweyan peyda bikero yan eke estê înan aver bero. Ziwan zî taybetmendîyêka winasî ya. O hem mabênê azan de hem zî merdimanê eynî wextî de têkilîyêka fikrî û hîsî virazeno. Ma na meqale de bala xo daye îdfayanê serekeyan yê ke derheqê kokê ziwani de heta ewro vajîyayê. Bipêroyî nê îdfia yan îzahatî şenê binê di binbeşan de rêz bibê. Nînan ra yew îdfiyê dînî yê ke kewenê zereyê sînoranê bawerî û hetê bawermendan ra bêşik û şibhe qebûl benê. Eke ma bêrê îdfayanê zanistî ser, nê îzahatî zî tewir bi tewir ê. Verê ke ma bala xo nêdaya nê îzahatan ganî ma bizanê ke nê goreyê çimeyan yan zî îzahatanê dînîyan hetê di metotanê bingeyênan ra cîya hesibîyenê. Nînan ra yewin, nê îzahatî delîlanê xo zereyê xoza ra anê û çend ke destê înan ra yeno paştîya xo şanenê qayde û qanûnanê xoza. Cîyayîya dîyine zî a ya ke nê îdfiyê dogmatîk nîyê yanî rexne qebûl kenê.

Bi pêroyî hîrê îdfiyê zanistî estê. Yewine, a teorî ya ke çimeyê ziwani, tekamulê gandarane de gêrena û bala xo daya mendeyanê gandarane, yanî fosîl û têwgêrayîşanê gandarane. Netîceya nê cigêrayîşan de herçiqas se ra se îzahatê destpêkê qiseykerdîşî çin bo zî ma bi nê melumatanê antropolojîk, bîyolojîk, paleontolojîk, etholojîk û norolojî fehm kenê ke nêzdiyê 35. 000 serr a ke vengê merdiman dinya de zimeno. Bêjê merdiman ra herçiqas tayê delîlî estbê zî kesê ke manaya ewroyêne de qisey kerdêne *Homo sapiens sapiens* bi, yanî bêjê ma yê merdimê ewroyênî.

Eke ma derheqê îcadê ziwani de bala xo bidê tayê hîpotez û teorîyanê bînan zî -ke ma şenê nînan bikerê beşê dîyin yê îdfiyê zanistî- ma do bivînê ke nê zî mabênê xo de hîrê heb ê ke hîna vêşêr bala xo daya têwgêrayîşanê merdiman. Seke nameyê nînan ra zî do fehm bibo bingeyê nê çimeyan de di faktorê bingeyênî estê. Nînan ra yew, têkilîya merdiman û xoza esta û o bîn têkilîya mabênê merdiman a. Bi kilmî nê hîpotezî bingeyê xo nînan ra gênê: teqlîdkerdîşê xoza, hemberê xoza û têkilîyanê merdimîye de hîpotezê hewcedarî û sey îzahato peyên teorîya hacetviraştîşî.

Beno ke hîpotezo tewr balkêş û îdfiya zanistî ya hîrêyine çimeyê genetîkî yo, ke na mesela ser o şorişêk virašto. Çunke serra 1886an de Cemîyeta Ziwanasî ya Parisî (The Linguistics Society of Paris) senî naçar manena qexedeyê xebatanê çimeyê ziwani ana û ziwanzanî ver bi metotanê şpakulatîfan xelesîyena û bena beşêkê zanistî, eynî şekil zana û cigêrayoxan kok û destpêkê ziwani ra vêşêr bala xo daye fonsîyonanê ziwani ser.

Helbet nê îdîayê ke ma cor ra rêz kerdî heme îdîayê puçî nîyê la çî heyf ke se ra se cewabê persê ma zî nêdanê. Yanî nê îdîa û îzahatî ma rê cewabêkê pêroyî ra vêşêr sînoranê heqîqetî xêz kenê, ma rê fikran peyda kenê. Rastîyêk esta ke merdimî bi organanê xo fikranê xo anê zîwan û bi ey medenîyetê xo awan kerdo. Melekeyê zîwanî neqşê genomê merdiman bîyo û çî pê veng çî zî sey zîwanê îşaretan û nuştîşî bêveng, cayê xo cuya merdiman de viraşto.

ÇIMEYÎ

- Altınörs, A. (2018). *Dil felsefesi tartışmaları Platondan Chomsky'e*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Altınörs, A. (GÜZ 2012). Rousseau'nun dilin kökeni meselesine yaklaşımı. *Bilig*, 63, 1-10.
- Aydar, H. U. (Fall 2010). Dilin kökeni: Kur'an-ı Kerim ve diğer kutsal kitaplara göre dil olgusu. *Turkish Studies*, 5/4, 679-698.
- Bates, D. G. (2009). *21. Yüzyılda kültürel antropoloji-insanın doğasındaki yeri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Davis, James C. (2019). *Taş devrinden bugüne tarihimiz-insanın hikayesi* (b. 16.). (Barış Bıçakçı, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dessellas, J. -L. , Picq, P. , & Bernard, V. (2018). *Dilin kökenleri* (2. b.). (A. Altınörs, Çev.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Fischer, S. R. (2015). *Dilin tarihi* (3. b.). (M. Güvenç, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Haviland, W. A. , & bînî. (2015). *Kültürel antropoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Janson, T. (2018). *Dillerin tarihi* (2. b.). (M. Doğan, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karaman, B. İ. (2017). Dilin kökeni. *Akademik-Der*; 1, 21-33.
- Kerimoğlu, C. (2016). Dilin kökeni arayışları I: Dilin kökeniyle ilgili akademik tartışmalar. *Dil Araştırmaları*, 18, 47-84.
- Kirkan, A. (2019). Kirmanckî de vengê siruştî. *Nûbihar Akademî*, 12(6), 39-53.
- Platon. (2015). *Kratylos* (2. b.). (F. Akderin, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Quran. *er-Rahman*, 55/3-4; *el-Bakara*, 2/31.
- Tewrat. *Tekwîn*, 2/19, 11/1, 4 û 6.
- Yule, G. (1985). *The study of language - an introduction*. New York: Cambridge University Press.
- Yule, G. (2010). *The study of language* (4. b.). New York: Cambridge University Press